

La intervenció de la Internacional Comunista a Catalunya durant la fase final de la Guerra Civil*

The intervention of the Comintern in Catalonia during the last phase of the Spanish Civil War

per Josep Puigsech Farràs

RESUM:

La Internacional Comunista encetà la seva etapa de màxima incidència sobre la Catalunya republicana a partir de la primavera de 1937. Les conseqüències dels fets de Maig permeteren que l'organisme internacionalista influís de forma efectiva en la vida política de la reraguarda catalana fins al final de la Guerra Civil. La IC utilitzà per a aquesta tasca els seus propis delegats, així com els membres de la cúpula directiva del Partit Comunista d'Espanya i del Partit Socialista Unificat de Catalunya. Tanmateix, aquests protagonistes generaren unes dinàmiques complexes, originals i imprevistes, que es traduïren en les dificultats per confeccionar un col·lectiu comunista català subordinat a les ordres i interessos de la Internacional Comunista, unes difícils relacions entre el govern de la República i la Generalitat, i unes de tenses i conflictives entre el PCE i el PSUC.

PARAULES CLAU:

Guerra Civil, Internacional Comunista, Catalunya, intervenció, delegats, govern, comunistes.

ABSTRACT:

The Comintern began its period of highest impact on Republican Catalonia in the spring of 1937. The aftermath of the May crisis gave the internationalist organization great influence in the politics at the back till the end of the war. To this end it used both its own delegates and the members of the leaderships of the Spanish Communist Party (PCE) and the Unified Socialist Party of Catalonia (PSUC). This variety of actors, however, engendered a complex, original and unexpected dynamics which resulted in obstacles to the creation of a Catalan Communist party easily amenable to the orders and interests of the Comintern and in tense relations both between the Catalan and the Republican governments and between the PCE and the PSUC.

KEY WORDS:

Spanish Civil War, Comintern, Catalonia, intervention, delegates, government, Communists.

* L'article que presentem ha estat inspirat en la ponència «Els comunistes i el Komintern a Catalunya», realitzada en el congrés «Barcelona, 1938. Capital de tres governs. Política i cultura» sota l'organització de la Fundació Carles Pi i Sunyer, el Centre d'Estudis de les Èpoques Franquista i Democràtica de la Universitat Autònoma de Barcelona i l'Ajuntament de Barcelona.

Una de les característiques més rellevants dels primers mesos de la Guerra Civil a Catalunya fou la debilitat de l'estat central republicà a les terres catalanes. Formalment, la seva presència es mantingué a través de la Generalitat de Catalunya. Però la presència del factor nacional català i l'autonomia institucional aconseguida des de 1932 explicaven la particularitat catalana respecte al conjunt de territoris de l'Espanya republicana. L'estat central republicà no aconseguí recuperar de forma efectiva les seves atribucions, autoritat i control efectiu sobre Catalunya fins als fets de Maig de 1937. L'assumpció de les competències d'ordre públic i guerra, així com el seu establiment a Barcelona el 31 d'octubre de 1937, foren les evidències més clares d'aquesta nova realitat. La dinàmica s'invertia respecte a l'etapa juliol de 1936 – maig de 1937. Així, doncs, Catalunya començaria una nova trajectòria política, extraordinàriament complexa, a partir dels fets de Maig de 1937.¹

Una de les vessants més destacades d'aquesta nova dinàmica política fou l'augment de la influència de l'estat soviètic a Catalunya. Certament, la seva presència a Catalunya no era nova. S'havia iniciat la tardor de 1936. La historiografia ja s'ha encarregat de demostrar els diferents elements que conduïren a l'estat republicà espanyol a vincular-se amb la Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques (URSS), com aquesta darrera anà exercint una influència i pressió cada vegada més gran sobre el primer, així com els mecanismes institucionals que utilitzà per a aquesta tasca. En termes generals, la seva prioritat era l'establiment d'una política de seguretat col·lectiva i d'un status quo a nivell mundial. El mecanisme per aconseguir-ho fou intentar una aliança amb les potències liberals europees, fonamentalment la britànica i la francesa, per tal de fer front a una potencial agressió militar dels estats feixistes, especialment de l'Alemanya nazi. La proposta implicava renunciar a qualsevol intent de revolució obrera en els diferents estats, ja que això distanciaria l'URSS d'un hipotètic acord de col·laboració amb els estats liberals europeus. A més a més, la dissidència a aquestes tesis implicava rebre la qualificació d'enemic trotskista i, per tant, generar la inevitable purga política i física. De fet, l'estat soviètic aplicava aquest qualificatiu i les seves conseqüències a tots aquells que qüestionaven el lideratge de Iosif Stalin a l'URSS i la seva particular interpretació del comunisme.²

1. El seguiment de la trajectòria de la Catalunya republicana durant la primera fase de la Guerra Civil a Catalunya es pot realitzar a través de les noves aportacions realitzades per A. CÒNSUL i J. TERMES, *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Pòrtic, 2008; H. GRAHAM, «La República asediada», *Breve historia de la Guerra Civil*, Pozuelo de Alarcón, Espasa Calpe, 2006, 115-144; J. M. SOLÉ i J. VILARROYA (dirs.), *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 2005, 59-478; J. M. SOLÉ i J. VILARROYA (dirs.), *La Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 2004-2005, 5 volums; i E. UCÉLAY, «Cataluña durante la guerra», Madrid, Taurus, *La Guerra Civil española*, 2006, 265-293.

2. L'aportació més recent en aquest sentit correspon a A. VIÑAS, *La soledad de la República. El abandono de las democracias y el viraje hacia la Unión Soviética*, Barcelona, Crítica, 2006; i A. VIÑAS, *El escudo de la República. El oro de España, la apuesta soviética y los hechos de Mayo de 1937*, Barcelona, Crítica, 2007. En una línia similar, encara que no tan aprofundida,

L'augment de la influència soviètica sobre Catalunya a partir dels fets de Maig de 1937 es posaria en funcionament mitjançant una triple via. La primera consistí en la utilització del canal diplomàtic-institucional. El consolat soviètic a Barcelona fou el seu eix, comandat pel veterà bolxevic Vladímir Antonov Ovsenko, cònsol de l'URSS a Barcelona a partir d'octubre de 1936, i per Alexei Strajov, primer secretari del consolat, presumible membre de l'aparell secret de la policia soviètica i cap del consolat soviètic a Barcelona després de la retirada d'Antonov-Ovsenko.³

La segona via era clandestina, tot i que depenia de la primera, i es materialitzà a través del Comissariat del Poble per a Afers Interns (NKVD). Les actuacions de la policia secreta de l'estat soviètic tingueren com a emblema l'assassinat d'Andreu Nin. Els mecanismes de persecució política i física sobre els membres del Partit Obrer d'Unificació Marxista (POUM) s'emmarcaren dins el projecte general de Moscou de persecució dels col·lectius comunistes qualificats de trotskistes arreu d'Europa. El cas català no presentà cap variant destacada respecte a aquesta dinàmica general. Els poumistes quedaren finalment marginats de l'espectre polític català i els seus dirigents liquidats o empresonats a finals de 1937/inicis de 1938. En altres paraules, els comunistes heterodoxos havien estat víctimes de l'estat soviètic, com en el cas de les purgues i persecucions coetànies que es dugueren a terme sobre els comunistes polonesos considerats com a dissidents. De totes maneres, més enllà de l'episodi de Nin, les accions del NKVD a Catalunya encara segueixen presentant moltes vessants ocultes. El blindatge en què es troben els fons documentals sobre aquesta institució per part de l'actual estat liberal rus en són els responsables.⁴

trobem les aportacions d'A. ELORZA i M. BIZCARRONDO, *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España, 1919-1939*, Barcelona, Planeta, 1999; D. KOWALSKY, *La Unión Soviética y la Guerra Civil Española*, Barcelona, Crítica, 2004; S. PAYNE, *Unión Soviética, comunismo y revolución en España (1931-1939)*, Barcelona, Plaza & Janés, 2003; o F. SCHAUFF, *La victoria frustrada. La Unión Soviética, la Internacional Comunista y la Guerra Civil Española*, Barcelona, Debate, 2008. També es poden consultar obres més generalistes, com per exemple A. BEEVOR, *La Guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 2005; J. CASANOVA i P. PRESTON (coords.), *La Guerra Civil Española*, Madrid, Editorial Pablo Iglesias, 2008; E. MALEFAKIS, *La Guerra Civil española*, Madrid, Taurus, 2006; o P. PRESTON, *La Guerra Civil Española*, Madrid, Debate, 2006.

3. Resulten especialment útils les aportacions realitzades per KOWALSKY, *La Unión Soviética y la Guerra Civil...*, 1-41 i 245-341; SCHAUFF, *La victoria frustrada...*, 245-344; VIÑAS, *El escudo de la República...*, 487-627; i A. VIÑAS, *El honor de la República. Entre el acoso fascista, la hostilidad británica y la política de Stalin*, Barcelona, Crítica, 2008, 217-240.

4. Les aportacions més rellevants sobre aquesta dinàmica, malgrat els dificultats d'accés a les fonts primàries, corresponen a KOWALSKY, *La Unión Soviética y la Guerra Civil...*, 245-341; SCHAUFF, *La victoria frustrada...*, 159-341; VIÑAS, *El escudo de la República...*, 487-627; i VIÑAS, *El honor de la República...* D'altra banda, la trajectòria específica del POUM durant la fase final de la Guerra Civil a Catalunya no és l'objecte d'aquest article. Tanmateix, se'n pot realitzar una reconstrucció a través d'aportacions recents com les de M. CHRIST, *Le POUM: histoire d'un parti révolutionnaire espagnol, (1935-1952)*, París, L'Harmattan, 2005; A. CRUZ, *Las víctimas de Negrín: reivindicación del POUM*, Màlaga, Sepha, 2008; F. DE CABO, *Nuestros años treinta:*

No obstant, la hipoteca amb els fons documentals no es reproduïx en el cas de la tercera via que utilitzà l'estat soviètic per fer efectiva la seva presència a Catalunya, la Internacional Comunista (IC). L'organisme internacional que aglutinava els partits polítics d'arreu del món identificats amb el comunisme soviètic estalinista havia quedat englobada en la maquinària del partit-estat soviètic a partir del seu VII Congrés, celebrat l'estiu de 1935.⁵ La seva presència a Catalunya es va fer efectiva al costat de les institucions diplomàtiques i l'aparell policial soviètic. De fet, la presència de la IC a Catalunya s'havia iniciat poques setmanes després de l'inici del conflicte armat. Tanmateix, es tractà d'una presència testimonial, ja que no aconseguí vertebrar una incidència eficaç a causa de nombrosos problemes d'infraestructura, que no se solucionarien fins a la primavera de 1937.⁶

Recuerdos de un militante del POUM, Madrid, Sepha, 2005; o I. IGLESIAS, *Experiencias de la revolución: el POUM, Trotski y la intervención soviética*, Barcelona, Laertes, 2003. Més clàssiques, però ineludibles, resulten les aportacions de F. BONAMUSA, *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*, Barcelona, Anagrama, 1977; i P. PAGÈS, *Andreu Nin. Su evolución política (1917-1937)*, Madrid, Zero, 1975. Finalment, no podem deixar de banda l'aportació sobre l'assassinat d'Andreu Nin, realitzada per M. D. GENOVÈS (dir), *Operació Nikolai*, Barcelona, Televisió de Catalunya / Enciclopèdia Catalana / Vernal Media DL, 2008.

5. La bibliografia genèrica sobre la IC és coincident amb aquesta apreciació. Vegeu E. AGA-ROSSI i G. QUAGLIARIELLO (eds.), *L'altra faccia della luna. I rapporti tra PCI, PCF e Unione Sovietica*, Bolonya, Il Mulino, 1997; E. AGA-ROSSI i V. ZASLAVSKY, *Togliatti e Stalin. Il PCI e la politica estera staliniana negli archivi di Mosca*, Bolonya, Il Mulino, 1997; A. AGOSTI, *Bandiere rosse. Un profilo storico del comunismo europeo*, Roma, Riuniti, 1999; I. BANAC (ed.), *The diary of Georgi Dimitrov 1933-1949*, Yale, Yale University Press, 2003; P. BROUÉ, *Histoire de l'Internationale Communiste, 1919-1943*, París, Fayard, 1997; A. ELORZA i M. BIZCARRONDO, *Queridos camaradas. La Internacional Comunista y España, 1919-1939*, Barcelona, Planeta, 1999; M. NARINSKY i J. ROJAHN (eds.), *Centre and Periphery. The History of the Comintern in the light of New Documents*, Amsterdam, International Institute of Social History, 1996; T. REES i A. THORPE (eds.), *International communism and the Communist International 1919-1943*, Manchester, Manchester University Press, 1998; T. SAARELA i K. RENTOLA (eds.), *Communism national & international*, Tampere, Tammer-Paino Oy, 1998. D'altra banda, l'anàlisi específic de les diferents seccions nacionals de la IC a partir d'aquesta data confirmen les tesis plantejades anteriorment. Consulteu el cas nòrdic a través de K. RENTOLA, «Finnish Communism, O. W. Kuusinen and Their Two Native Countries», *Communism national...*, 159-206; el cas britànic a K. MORGAN, «Harry Pollit, the British Communist Party, and International Communism», *Communism national...*, 183-206; el cas suís a B. STUDER, *Un parti sous influence. Le parti communiste suisse, une section du Comintern 1931-1939*, Lausanne, L'Age d'Homme, 1994; l'italià a A. AGOSTI, «Palmiro Togliatti, the Italian Communist Party, and International Communism», *Communism national...*, 141-158; i AGA-ROSSI i ZASLAVSKY, *L'altra faccia...*; el cas francès a M. DREYFUS, «France», *Komintern: L'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'Internationale communiste*, París, Les Éditions de l'Atelier, 2001, 103-107; S. WOLIKOW, *Le Front Populaire en France*, París, Editions Complexe, 1996; J. VIGREUX, M. CARREZ i S. WOLIKOW, *Cultures Communistes au XX siècle: entre Guerre et Modernité*, París, La Dispute, 2003.

6. Una primera aproximació a la dinàmica específica de la IC a Catalunya durant la Guerra Civil va ser realitzada per J. PUIGSECH, *Nosaltres, els comunistes catalans. El PSUC i la Internacional Comunista durant la Guerra Civil*, Vic, Eumo, 2001. La dinàmica de la IC al conjunt de l'es-

Els primers resultats de la intervenció efectiva de la IC sobre Catalunya

La recuperació de l'autoritat i el control efectiu de l'estat central republicà sobre Catalunya després dels fets de Maig de 1937 i el posterior establiment de la cúpula directiva del Partit Comunista d'Espanya (PCE) a Barcelona, en tant que nucli del govern de la República i amb l'estatus d'històrica filial de la IC a Espanya, esdevingueren fonamentals per invertir la dinàmica que la IC havia tingut a Catalunya fins a aquestes dates.

La nova trajectòria que inicià la IC sobre Catalunya es complementà amb una redistribució dels delegats de l'organisme internacional en el conjunt del territori republicà a partir de maig de 1937. El Presídium del Comitè Executiu de la Internacional Comunista (IKKI), màxim òrgan de l'aparell de la IC després de la figura del secretari general de la IC, es reuní per afrontar les temàtiques vinculades amb la guerra d'Espanya per última vegada el 20 de setembre de 1937. El Presídium de l'IKKI assenyalà a Codovila com el culpable de la no realització dels projectes que la IC tenia assignats a Espanya. A saber: eficient operatiu per a l'eliminació física de Nin; evitar les acusacions d'implicació de la IC i l'estat soviètic en l'assassinat de Nin; completar de forma efectiva les depuracions sobre el POUM; ponderar l'autoritarisme en la direcció del PCE; evitar l'aïllament del PCE respecte a la resta de formacions polítiques republicanes; potenciar l'apropament del PCE cap al PSOE, de cara a aconseguir-ne la seva absorció; i, finalment, ocupar i controlar de forma progressiva l'aparell estatal republicà, la qual cosa també implicava exercir un control eficient sobre el territori català. Així, doncs, Codovila quedà separat de la direcció del PCE l'octubre de 1937. La IC situà com a màxim delegat a l'estat republicà espanyol a Palmiro Togliatti, acompanyat pel seu lloctinent Stepan Minev.⁷

La presència de Togliatti i Minev com a números u i dos de l'organisme internacional esdevenia una declaració d'intencions de la IC en favor de les tesis centralitzadores i centralistes del PCE respecte a Catalunya. La dinàmica centralista del PCE era resultat del dogma de la IC favorable a tenir una sola secció nacional a cada estat, la qual cosa fomentava l'esperit unitarista i centralista de la formació reconeguda com a secció nacional, en aquest cas el PCE. De totes maneres, també era resultat d'una mentalitat unitarista que estava present en la major part de la població de l'estat espanyol, que assimilava la nació espanyola exclusivament amb la castellana, com a resultat de la tradició històrica centralista de l'estat espanyol des de 1714 i del desconeixement pràctic de la realitat que es vivia en el territori català. El cas específic del PCE s'accentuava per una manifesta incomprensió de la realitat nacional de Catalunya des de la dècada dels

tat espanyol es troba analitzada específicament a ELORZA i BIZCARRONDO, *Queridos camaradas...*; i SCHAUFF, *La victoria frustrada...*, 79-198. També es pot fer un seguiment a través de VIÑAS, *La soledad de la República...*; VIÑAS, *El escudo de la República...*; i VIÑAS, *El honor de la República...*

7. Vegeu ELORZA i BIZCARRONDO, *Queridos camaradas...*, 384-405; SCHAUFF, *La victoria frustrada...*, 128-129; i VIÑAS, *El honor de la República...*, 181-185.

anys vint del segle XX, que havia portat a identificar la situació de Catalunya com el principal punt dèbil de tot el moviment comunista a Espanya.⁸

No obstant, el projecte d'intervenció de la IC sobre la Catalunya republicana requeria un interlocutor que formés part de la idiosincràsia catalana. El Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) seria l'escollit per a aquesta tasca. L'organització dirigida per Joan Comorera havia nascut el 24 de juliol de 1936 i havia protagonitzat una peculiar relació amb la IC des d'aquesta mateixa data. El partit català s'havia considerat adherit a l'organisme internacional de forma unilateral, havia manifestat públicament la seva pertinença a la IC i s'havia definit com un partit nacional català independent de qualsevol partit estatal espanyol. En canvi, la IC havia refusat obertament aquesta adhesió i s'havia negat a considerar-lo un partit membre de la seva institució. L'organisme internacional no l'identificava com un partit comunista, ja que els propis unificats catalans es definien com a fusió de socialistes, comunistes (alguns estalinistes i d'altres no) i nacionalistes, que tenien en l'antifeixisme la seva empremta d'identitat, mentre que deixaven per a un segon lloc el marxisme (i no tots seguint la interpretació estalinista) i, en tercer lloc, el nacionalisme. A més a més, la IC considerava que el naixement del PSUC s'havia executat de forma unilateral, havia quedat fora del seu control i ordres, trencava amb el dogma segons el qual cada estat havia d'estar representat per una única secció nacional i, per acabar, la seva trajectòria política s'havia caracteritzat per un seguit de deficiències polítiques (convivència amb l'enemic trotskista, claudicació davant dels llibertaris, coqueteig amb el separatisme...)⁹

La nova dinàmica que s'endegà a partir de maig de 1937 possibilità una redefinició de la valoració i relació de la IC sobre el PSUC. Els delegats de l'organisme internacional valoraren positivament l'actuació del partit català durant els fets de Maig i deixaren constància que havia iniciat l'abandonament del seu caràcter com a partit unificat. Minev, l'hongarès Ernö Gerö i l'argentí Victorio Codovila afirmaren que el PSUC havia dut a terme una encertada anàlisi i reacció davant aquella conjuntura adversa i imprevista, havia aturat l'ofensiva poumista per introduir militants en el PSUC i se l'havia encoratjat a mantenir la participació en la xarxa de persecució i repressió del POUM. Aquests delegats tampoc passaren per alt que el PSUC havia augmentat la seva influència social a Catalunya, havia constituït el primer Comitè Central i un nou Comitè Executiu que començava a recordar a un partit comunista i, a més, el sector procedent de l'antiga filial del PCE a Catalunya, el Partit Comunista de Catalunya (PCC), estava augmentant el seu control sobre l'aparell intern del partit. També esmentaren

8. El tarannà centralista inherent al PCE es pot seguir a través de J. PUIGSECH, «La encrucijada del comunismo español durante la Guerra Civil: el PCE y las contradicciones de la creación del partido único del proletariado», *Studia Historica. Historia Contemporánea* 24, 2006, 19-34.

9. Una primera aproximació a la trajectòria de les relacions entre la IC i el PSUC durant l'etapa juliol 1936 – maig de 1937 pot seguir-se a J. PUIGSECH, «Las relaciones entre la Internacional Comunista y el PSUC durante el conflicto de 1936-39», *Spagna contemporanea* 15, 1999, 53-68; i a PUIGSECH, *Nosaltres, els comunistes catalans...*, 41-66.

que havia començat a incrementar la retòrica comunista durant la seva Primera Conferència Nacional, havia posat èmfasi en la defensa i la identificació amb l'URSS com un element propi del partit. A més a més, el PSUC havia adoptat una línia política coherent amb els interessos de l'estat soviètic a Catalunya perquè havia donat suport al poder institucional català, representat pel govern de la Generalitat; havia boicotejat al sector caballerista que estava present en el partit; havia realitzat una gestió encertada dels recursos militars a la rereguarda i al front, així com de la seva col·laboració amb Esquerra Republicana de Catalunya (ERC); havia establert llaços d'amistat entre la Unió General de Treballadors (UGT), el seu instrument sindical, i la Confederació Nacional del Treball (CNT); i, finalment, treballava incansablement per convertir a la UGT catalana en la principal central sindical a Catalunya.¹⁰

Les percepcions de la IC sobre el partit que havia d'esdevenir el seu interlocutor a Catalunya encara milloraren més en la mesura que el PCE havia aconseguit endegar una via de certa presència i contacte amb el PSUC. L'establiment de la cúpula directiva del partit comunista espanyol a Barcelona havia estat clau per aconseguir-ho. El resultat més immediat fou l'ordre que els membres del partit català que formaven part dels organismes estatals estaven obligats a actuar dins les cèl·lules del partit espanyol; mentre que aquells que formaven part de les unitats de l'exèrcit on els membres del PCE eren majoria també havien de passar a formar part d'aquest últim. La històrica filial de la IC a Espanya també havia aconseguit l'autorització de Moscou per actuar en casos de disciplina envers militants del PSUC i per incidir en el control ideològic dels militants del partit català. La contrapartida que hagué d'acceptar el PCE fou el seu compromís formal a reconèixer el caràcter nacional i unificat del PSUC, encara que fos de forma conjuntural i sense una convicció real.

El nou camí que estava endegant la relació entre la IC i el PSUC generà ràpidament les primeres víctimes polítiques. La diversitat de procedències ideològiques dels membres del partit català convertia en antagonica la creixent influència soviètica sobre el PSUC. Aquest partit havia nascut amb la bandera de la unificació marxista, però ara havia començat a abandonar-la i s'orientava cap a un futur

10. El seguiment detallat de la interpretació i conclusions dels delegats de la IC sobre els fets de Maig es pot realitzar a través de l'Arxiu Estatal Rus d'Història Sociopolítica (RGASPI), Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 204, *Sense títol*, Barcelona, 4-7 de maig de 1937. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al Centre d'Estudis Històrics Internacionals (CEHI), Caixa 4, Expedient 3.a; RGASPI, Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 204, *Sense títol*, Barcelona, 11 de maig de 1937. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI, Caixa 4, Expedient 3.b; RGASPI, Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 204, *Cartes des d'Espanya*, Barcelona, 18 de juny de 1937. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI, Caixa 4, Expedient 3.c; RGASPI, Fons 495, Circumscripció 10 a, Cas número 222, *Sense títol*, Barcelona, 22 de maig de 1937. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI, Caixa 1, Expedient 5.a; i RGASPI, Fons 495, Circumscripció 2, Cas número 37, Barcelona?, *Informe sobre la situació d'Espanya*, 20 de setembre de 1937. També es pot consultar J. PUIGSECH, «La realitat catalana i la Internacional Comunista. Lectures, interpretacions i valoracions dels Fets de Maig de 1937», *Afers. Fulls de recerca i pensament* 56, 2007, 165-181.

orientat a enlairar la bandera comunista estalinista. La reacció d'un reduït col·lectiu de militants d'origen socialista fou refusar el nou rumb que estava generant la intervenció efectiva de la IC sobre el PSUC. La seva materialització fou abandonar el partit català. Ginés Orozco, membre de la cèl·lula 1 de barriada del Radi XII de Barcelona, en fou el cas més rellevant.¹¹

Tanmateix, s'hauria d'esperar a gener de 1938 per assolir un nou estadi en la intervenció de la IC sobre el PSUC, quan rebria la pressió per esdevenir el submís representant de la IC a Catalunya. L'organisme internacional era conscient, gràcies als informes elaborats per Gerö i Togliatti, que les relacions entre el PSUC i el PCE s'havien intensificat arran de l'establiment del govern de la República a Barcelona, malgrat que això també provocava topades entre ambdós.¹²

De fet, la realitat a Catalunya a partir de l'establiment del govern de la República a Barcelona s'havia caracteritzat per un diàleg de sords entre el govern estatal i l'autonòmic català. El govern de la República a Catalunya, sota la direcció de Juan Negrín des del 17 de maig de 1937, es presentà com una racionalització per aconseguir l'eficàcia i guanyar la guerra. La seva voluntat era prosseguir la reconstrucció de l'estat reforçant el poder central, materialitzar el nou Exèrcit Popular i buscar suports diplomàtics internacionals per a la República, especialment amb el govern francès. La presència del govern de la República a Barcelona havia implicat la reducció ostensible del nivell d'autogovern català, així com l'afebliment de les institucions catalanes, fins arribar al punt culminant de gener de 1938 quan Negrín transferí les atribucions de la Conselleria de Proveïments al govern de la República el gener de 1938. El govern català es quedà sense atribucions polítiques de primer nivell. A més a més, l'executiu estatal havia dut a terme diferents requisos d'edificis públics i havia fomentat l'arribada d'un nombre important de funcionaris i militars. Així les coses, el govern republicà ràpidament acusà al català de no aportar suficient ajuda militar a la causa republicana. Però el govern de la Generalitat considerava tot el contrari. El seu esforç era més que notable i l'executiu estatal confonia racionalització amb manca de respecte a l'Estatut català. I, mentrestant, les tropes sublevades estaven repel·lent l'ofensiva republicana sobre Terol, iniciada el mes de desembre de 1937, la qual s'acabaria traduïnt en una ofensiva militar sobre les primeres parts del territori català a partir del març de 1938, que se sumaria a la creixent arribada de refugiats republicans de tota Espanya cap a Catalunya.¹³

La direcció de la IC reaccionà davant d'aquest marc i exigí la presència del secretari general del PSUC a Moscou. Georgi Dimitrov i Dimitri Manuilski, secre-

11. Vegeu Fundació Pablo Iglesias, Carpeta PSUC, *Sense títol*, Barcelona, juny de 1937.

12. El material del delegat hongarès es pot consultar a RGASPI, Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 210, *Sense títol*, Barcelona?, 27 de gener de 1938. L'informe del delegat italià es troba recollit a l'obra P. TOGLIATTI, *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, Crítica, 1980.

13. Consulteu en aquest sentit J. L. MARTÍN «Guerra i política. De Largo Caballero a Negrín. El difícil procés de constitució d'un Govern d'àmplia base i ahora estable», *Breu història de la Guerra civil a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 2005, 269-270; i UCÉLAY, «Cataluña durante la guerra...», 283-286.

tari general i secretari de la IC respectivament, s'entrevistaren amb Comorera per tal de garantir el control de la IC sobre el partit català i per posar punt i final a l'excepcionalitat que suposava el PSUC en les files del moviment comunista. En altres paraules, el PSUC havia de deixar de ser definitivament un partit unificat, s'havia de convertir en una organització comunista-estalinista que fos la filial del PCE a Catalunya i que estigués sota control de la IC, i també s'havia d'aclarir la capacitat de lideratge i fidelitat que li mereixia Comorera.

L'arribada de Comorera a Moscou es realitzà en un ambient poc favorable per al dirigent català. La capital de l'URSS vivia un nou *Judici de Moscou*, que tenia com a protagonistes l'anomenada ala dretanotrotskista encapçalada per Nikolai Bujarin i Alexei Rikov, la qual cosa resultava tota una advertència per a les desviacions de l'ortodòxia comunista estalinista. Però, a més a més, la pròpia IC vivia immersa en un ampli debat al voltant de la necessitat de modificar la seva política respecte a l'Espanya republicana. La direcció de la IC valorava la possibilitat de forçar la sortida dels comunistes del govern espanyol. El debat era fruit de la negativa evolució militar de la guerra per als interessos republicans, després de la derrota del nord peninsular i l'atac cap al territori est de la República, que s'unia a les crítiques que rebia la política militar i de rereguarda del PCE per part de la majoria d'organitzacions republicanes espanyoles. El debat, però, tampoc escapava a la gravetat de la situació internacional per als interessos de l'estat soviètic.

La trobada personal entre Comorera, Dimitrov i Manuilski aportà uns rèdits sorprenents. Comorera aconseguí guanyar-se la confiança personal dels dos màxims dirigents de la IC. El secretari general del PSUC apel·là a la sensibilitat nacional d'un búlgar com Dimitrov i un ucraïnès com Manuilski per justificar les seves propostes nacionalistes. Però també va saber presentar l'interès estratègic que oferia el PSUC a Catalunya per als interessos de la IC, ja que el presentà com una peça cobdiciada gràcies al seu creixement en militància i en presència social a Catalunya, la seva presència en el govern de la Generalitat i l'aparell polític-administratiu català, sense deixar de banda la impossibilitat que el PCE ocupés l'espai del PSUC a Catalunya a causa de la manca de sintonia i comprensió de la realitat social, cultural i nacional de Catalunya per part del partit espanyol.

Però els elements que més influïren en la sintonia entre Comorera i la direcció de la IC foren resultat de la praxis política. El secretari general del PSUC es presentà com un polític ben preparat, sensible als interessos de la IC i, per derivació, de l'estat soviètic. Els mecanismes utilitzats en aquest sentit foren un seguit d'informes que el secretari general del PSUC havia anat elaborant des de l'inici de la guerra i que ara eren presentats com a prova científica de les aptituds de Comorera. La peça més destacada en aquest sentit correspongué a *Les tres condicions de la victòria: Unitat proletària! Front Popular! Unió dels pobles de la República!*¹⁴

14. Consulteu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 120, Cas número 165, *Les tres condicions de la victòria: Unitat proletària! Front Popular! Unió dels pobles de la República*, Barcelona, gener de 1938.

Comorera l'havia escrit els primers dies de gener de 1938 però no havia arribat a Moscou fins a mig mes, juntament amb les seves tesis sobre el proper Ple del Comitè Central del PSUC del 8 i 9 de gener.¹⁵ Comorera, simptomàticament, començava adreçant-se a la màxima autoritat del moviment comunista internacional tot apel·lant a l'autocrítica. El secretari general del PSUC afrontà l'espinosa qüestió del funcionament intern del PSUC i proposà la potenciació de les cèl·lules i els comitès del partit: calia augmentar el debat intern sobre les qüestions polítiques i el treball per atreure nous militants, però també era necessari que les decisions adoptades per la direcció del PSUC fossin aplicades sense discussió i amb rapidesa per part de les cèl·lules. A més, Comorera també es comprometia a dissoldre la tendència esquerranista que existia dins del PSUC, així com la voluntat trotskista de penetrar-hi. Per si tot això no fos suficient, Comorera presentà la direcció del seu partit com a consistent, ben organitzada i que treballava per augmentar la presència obrera entre la militància. Ara bé, també reconeixia de forma autocrítica que el punt més dèbil del PSUC era la limitada presència femenina.

El segon element de la praxis política que generà una bona sintonia entre Comorera i la direcció de la IC fou la consciència del dirigent català envers quin era el gran problema del PSUC als ulls de l'organisme internacional. *L'Informe del camarada Comorera sobre el Partit Socialista Unificat de Catalunya* esdevingué la pedra roseta en aquest sentit, redactat el 20 de febrer de 1938 a Moscou.¹⁶ La primera part recollia la trajectòria del PSUC des del 19 de juliol de 1936 fins al febrer de 1938. Mentrestant, la segona feia referència a l'estat actual del PSUC des de l'òptica interna del partit, així com de la seva activitat en la política catalana i espanyola. En síntesi, Comorera manifestava obertament la seva renúncia a mantenir el caràcter unificat del PSUC. El dirigent català se sumava al discurs que calia transformar-lo en un partit comunista sota control de la IC. De fet, fins i tot s'atreví a presentar-lo com una organització que es trobava en un estadi proper a esdevenir comunista, malgrat que això no corresponia a la realitat. Ara bé, la contrapartida era que la direcció de la IC havia d'acceptar la independència del PSUC respecte al PCE. El partit català es considerava la primera passa del procés de creació del partit únic del proletariat espanyol, tal i com establien els preceptes del VII Congrés de la IC. L'esmentada unificació havia de dur-se a terme a la resta de l'estat espanyol, a través de la unificació entre el PCE i el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE). Una vegada aquesta s'hagués materialitzat, el PSUC passaria a integrar-s'hi. Però mentre no fos així, el PSUC estaria legiti-

15. Vegeu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 218, *Sense títol*, Barcelona, 4 de gener de 1938. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI, Caixa 4, Expedient 14. d.

16. Consulteu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 215, *Informe del camarada Comorera sobre el Partit Socialista Unificat de Catalunya*, Moscou, 20 de febrer de 1938. L'anàlisi detallat d'aquest informe es pot seguir a J. PUIGSECH, «Ortodòxia comunista i independència com a partit. La supervivència del PSUC i de Joan Comorera davant de la Internacional Comunista», *Afers. Fulls de recerca i pensament* 39, 2001, 437-456.

mat per mantenir-se independent del PCE perquè ja havia realitzat la unificació del proletariat marxista a Catalunya. I, a més a més, el PSUC es mantindria independent del PCE quan el primer es transformés en comunista, perquè tenia una naturalesa diferent al partit espanyol. El PCE estava integrat des del seu primer dia de vida únicament per comunistes, mentre que el PSUC tenia un origen com a partit unificat.

Comorera s'havia guanyat la confiança parcial de la direcció de la IC. Però encara li calia afrontar un darrer esglaió, resultat directe de la influència de l'estat soviètic sobre l'estructura estatal de la República Espanyola. La direcció de la IC obligà al polític català a participar en el debat sobre la sortida dels comunistes del govern republicà espanyol.

Stalin havia apostat per la retirada comunista del govern estatal republicà. La percepció del dirigent soviètic es fonamentava en diferents elements. En primer lloc, perquè generaria noves expectatives de victòria entre la població civil republicana, desanimada per l'evolució militar d'una guerra que era dirigida per un govern integrat pel PCE. En segon lloc, perquè el PCE veuria reduïdes l'allau de crítiques que li adreçaven les diferents forces polítiques republicanes per la seva política militar i de rereguarda. En tercera instància, perquè els membres del PCE ocupaven càrrecs de segona fila en l'executiu republicà. En quart lloc, perquè es desactivaria un dels arguments preferits del bàndol sublevat, que legitimava la guerra com una lluita contra la presència del comunisme a Espanya. I, finalment, i més important, perquè la retirada comunista seria una acció positiva per a l'URSS de cara a forjar una aliança diplomàtica amb les potències liberals europees, reticents a l'apropament diplomàtic a l'URSS per la presència comunista en el govern de la República.¹⁷

La intervenció de Comorera en aquest debat esdevindria la primera que realitzava un dirigent del PSUC davant de la direcció de la IC en relació amb qüestions de política estatal republicana espanyola, encara que fos de forma extraoficial i hi tingués un paper secundari. Les propostes de Comorera quedaren recollides en un document redactat a la capital soviètica el 27 de febrer, que tingué per títol *La participació dels comunistes en el govern*.¹⁸ La tesi defensada fou sorprenent, perquè coincidia amb la direcció del PCE i el propi Togliatti, sense que això servís de precedent. Comorera contradeïa les tesis favorables a la retirada, defensades per Stalin i Dimitrov.

Els arguments que Comorera utilitzà per mantenir la presència comunista en el govern foren els següents: 1) Esdevenia una realitat totalment legítima des d'un punt de vista moral i material, perquè PSUC i PCE havien realitzat una ferma defensa dels valors frontpopulistes i participaven activament en la lluita

17. Consulteu ELORZA i BIZCARRONDO, *Queridos camaradas...*, 406-414; SCHAUFF, *La victoria frustrada...*, 154-155; i VIÑAS, *El honor de la República...*, 290-296.

18. Vegeu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 214, *La participació dels comunistes en el govern*, Moscou, 27 de febrer de 1938. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI, Caixa 4, Expedient 11.e.

armada contra els sublevats; 2) no aturaria les acusacions dels països feixistes segons les quals la República Espanyola estava essent bolxevitzada, perquè la voluntat feixista era trobar qualsevol argument que permetés arribar a la mateixa conclusió. De fet, si es duia a terme la retirada, els països feixistes ho considerarien una victòria moral i una evidència que els comunistes espanyols i el nou govern republicà eren un apèndix dels interessos de l'URSS; 3) no aconseguiria atreure el suport dels governs liberals europeus cap a la República, perquè el temor real d'aquells no estava en la presència comunista en el govern republicà espanyol sinó en el canvi revolucionari que podia implicar la victòria republicana en la guerra; 4) no es dirigiria amb més eficàcia la rereguarda i els fronts de batalla, ja que el nou executiu republicà passaria a estar dirigit per Manuel Azaña o Indalecio Prieto, uns polítics considerats enemics del Front Popular, maçons, conservadors, anticomunistes, ancorats en uns coneixements de tàctica militar obsolets i favorables a què la CNT recuperés part del poder que havia tingut a l'inici de la guerra; 5) no es milloraria l'estat actual de les relacions entre el govern de la Generalitat i la República, ja que s'acabaria creant un govern monocolor d'ERC a Catalunya que no podria suportar la pressió d'una part dels seus membres de tarannà profeixista, capitulacionista i nacionalista radical; 6) limitaria la capacitat d'influència del PSUC en el govern i la resta d'institucions catalanes, al mateix temps que la CNT, la Federació Anarquista Ibèrica (FAI) i el POUM ho presentarien com una prova de desinterès del partit català envers l'evolució de la guerra i la rereguarda, així com una actitud capitulacionista i traïdora.

De totes maneres, Stalin ja havia donat l'ordre de retirar els comunistes del govern quan Comorera plantejà les seves tesis, mitjançant una comunicació a Dimitrov el 17 de febrer de 1938. L'estat soviètic buscava així apropar-se a les potències liberals europees davant el nou episodi d'expansió feixista a Àustria. La presència comunista en el govern a Espanya (i també a França) es convertia en un incòmode company de viatge per als interessos de l'estat soviètic. Tanmateix, l'estat soviètic i, per derivació la cúpula directiva de la IC, argumentaren la seva decisió basant-se en què els ministeris ocupats pels comunistes a Espanya eren secundaris; i, a més, no afavoria la posició internacional de la República perquè se seguien donant arguments als sublevats per defensar la tesi que la República estava sota control comunista.

El Buró Polític del PCE qüestionà aquesta decisió de Stalin durant una reunió celebrada el 25 de març, en la qual també hi fou present un membre del PSUC, Miquel Valdés. El dirigent català, com la major part dels dirigents del PCE, no comprenia la decisió de Stalin, ja que implicava un greu retorcés en la posició privilegiada del PCE i el PSUC dins de l'aparell governamental de la República Espanyola, inclosa Catalunya. De fet, els comunistes espanyols plantejaren a Dimitrov la necessitat de rectificar aquesta ordre i s'atreviren a mantenir la seva presència en el nou govern de la República format el 5 d'abril, a través del ministeri ocupat per Vicente Uribe i, fins i tot, el propi PSUC hi tindria presència setmanes després mitjançant Josep Moix com a ministre de treball. Finalment, Stalin acabà congelant la retirada comunista dels governs d'Espanya i França.

Però no fou a causa de les reticències manifestades pel PCE (i el PSUC), sinó pel fracàs dels contactes entre la diplomàcia soviètica i britànica.

Comorera culminava així la seva estada a Moscou. El resultat més evident d'aquelles setmanes a l'URSS fou que els unificats catalans es veieren obligats a esdevenir els comunistes catalans. Moscou forçà la fi definitiva del caràcter originari del PSUC com a partit essencialment antifeixista, inicià la seva conversió en un partit comunista, el situà sota el seu control i ordres, i intensificà la relació amb el PCE. Ara bé, Moscou es negà a reconèixer el PSUC com a secció oficial de la IC fins que el primer no hagués enfortit suficientment els paràmetres assenyalats anteriorment, tot i que li aplicà de facto les exigències de qualsevol partit membre de l'organisme internacional. A més a més, la IC deixà en mans de dues línies l'execució del procés de conversió en un partit comunista, totes dues sempre sota l'atenta mirada i control de l'organisme internacional, però on la qüestió diferencial era quin tipus de relació s'havia d'establir amb el PCE: el PSUC com a partit independent o com a filial del partit espanyol.

La IC davant el complex procés de consolidació d'un cos de submisos comunistes estalinistes catalans i les tensions entre el govern de la República i la Generalitat

Comorera tornà a Catalunya el març de 1938 decidit a iniciar la conversió del PSUC en el partit dels comunistes estalinistes catalans. Però també a afrontar un nou estadi en les relacions entre els governs de la Generalitat i la República, en la mesura que les relacions PSUC-PCE s'entrecruaven amb les relacions entre ambdós executius, atesa la seva presència en els governs estatal i autonòmic. El marc general, però, no era el més idoni. Les tropes sublevades havien començat a penetrar a l'oest de Catalunya, al mateix temps que havien intensificat la seva campanya de bombardeigs sobre Barcelona... sense oblidar posteriorment altres ciutats, com el cas de Granollers. En altres paraules, la guerra anava arribant lentament, però de forma efectiva, sobre una Catalunya que militaritzava la seva societat de forma forçosa.¹⁹

L'inici de conversió del PSUC en el partit dels comunistes estalinistes catalans va recaure sobre cinc alts quadres del partit, sota l'estreta vigilància dels delegats de la IC a Catalunya i, en menor mesura, de la direcció del PCE. Els escollits eren homes que ocupaven càrrecs directius en el PSUC i que havien generat confiança a la IC. A saber: Comorera, secretari general del partit i nou membre confès a la ideologia comunista després de la seva estada a l'URSS; Valdés, secretari d'organització i antic membre del PCC, la històrica i submissa filial del PCE a Catalunya abans del naixement del PSUC; Rafael Vidiella, dirigent de l'instrument sindical del PSUC, la UGT i primer membre del PSUC que havia estat a Moscou a mitjan 1937 malgrat la seva procedència del món socialista; Pere

19. Consulteu UCELAY, «Cataluña durante la guerra...», 289-293.

Ardiaca i José Del Barrio, que compartien la procedència del PCC, però mentre el primer era el cap de l'aparell de premsa del PSUC, el segon era un destacat quadre militar del partit.²⁰

El resultat d'aquesta activitat va ser el naixement de dues vies de conversió. La primera estava encapçalada per Comorera i tenia el suport d'aquells membres del partit català que apostaven per mantenir el PSUC com un partit independent del PCE. Mentrestant, l'altra comptava amb la presència d'antics membres del PCC, com Valdés o Ardiaca, tenia el suport explícit del PCE i de diferents militants del PSUC, així com l'implícit de les joventuts del propi PSUC i la majoria dels delegats de la IC a l'Espanya republicana, ja que apostava per convertir el PSUC en la submissa filial del PCE a Catalunya. Una i altra no es mantindrien inalterables davant del pas del temps. Membres d'una tendència es passarien a l'altra i viceversa, com per exemple el cas de Del Barrio o Valdés. Mentrestant, la IC participava en totes dues opcions. Moscou s'assegurava així la conversió del PSUC en un partit comunista i el seu control sobre aquest procés, s'imposés la línia que s'imposés. Malgrat això, les seves simpaties ideològiques i la confiança en la fiabilitat dels quadres dirigents eren per al col·lectiu dirigit per Valdés i Ardiaca.

L'esquema d'actuació d'ambdues fou sempre el mateix, marcat per la desqualificació envers les actituds i aptituds de l'adversari, així com per la voluntat d'atreure el suport de Moscou envers les seves propostes. Els seguidors de Comorera optaren per centrar la seva política d'atracció en els antics militants del Partit Català Proletari d'una banda, i els de la Federació Catalana del PSOE i la Unió Socialista de Catalunya de l'altra, en virtut de la connexió amb el tarannà nacionalista dels primers i en funció de la connexió ideològica esquerranista i nacionalista amb els segons. En canvi, el col·lectiu dirigit per Valdés i Ardiaca apostà per aconseguir la penetració dels membres del PCE en els llocs de direcció del partit català, la militància i les organitzacions vinculades al PSUC.

La primera acció en aquesta competició va ser duta a terme per Togliatti, l'autèntic líder del sector identificat amb les tesis del PCE. L'italià s'adreçà a les autoritats de la IC el 21/22 d'abril de 1938²¹ per exigir que es potenciés la coordinació del treball entre el PCE i el PSUC, tot acusant als dirigents d'aquest darrer de no haver treballat suficientment de cara a aquest objectiu. També s'encarregà d'assegurar que els quadres locals del partit català s'havien mostrat menys preparats i enèrgics que els del PCE davant la conjuntura bèl·lica a la reraguarda. I es lamentà que el treball del PCE a Catalunya s'havia hagut de fer a través del PSUC, la qual cosa era un focus constant de problemes: no es podia confiar en la direcció del partit català (excepte el sector procedent del PCC) a causa de la seva covardia i el nacionalisme petitburgès, del qual ni tan sols escapava Valdés; la preparació política de la gran majoria de quadres era deficient (dèbils, sectaris, es reunien esporàdicament i no feien res per posar en pràctica

20. Consulteu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 120, Cas número 238, *Resumen de una conversación*, Barcelona, 8 de setembre de 1938.

21. Consulteu TOGLIATTI, *Escritos sobre...*, 186-202.

les consignes del partit) i també el funcionament de l'estructura interna del partit (especialment el Comitè Central); la militància estava infiltrada de membres d'ERC, POUM i maçons; l'aposta nacional del partit català era considerada un exemple de nacionalisme petitburgès, malgrat que el PSUC havia matisat profundament la seva concepció nacional respecte a l'inici de la Guerra Civil, ja que havia desenvolupat un discurs centrat en la *pàtria catalana en perill* des de l'abril de 1938, segons el qual en cas de victòria militar de les forces sublevades se suprimiria qualsevol tipus de llibertat nacional i social de Catalunya. Això conduïa a un missatge profundament interclassista i escassament nacionalista, segons el qual calia la unió de tots els catalans antifeixistes per defensar amb èxit la pàtria en perill.

Les tesis de Togliatti foren compartides pel PCE. La direcció del partit espanyol reclamà que s'intensifiqués i fes més estret el treball comú entre el PSUC i el PCE, que els seus membres a Catalunya entressin en el PSUC i que es constituís una única direcció.²² Així, el juliol de 1938 se celebrà a Barcelona una reunió del Comitè Executiu del PSUC i el Buró Polític del PCE, amb el vistiplau de Moscou. Els seus resultats quedaren recollits en un manifest conjunt d'ambdues direccions, que hauria de marcar la relació PSUC-PCE en endavant.²³ Els resultats foren teòricament favorables a Comorera i els seus seguidors, sobretot gràcies que la línia de conversió dirigida pel PCE encara no havia pogut aconseguir prou força dins el PSUC, per la qual cosa li desaconsellaven dur a terme una ofensiva agressiva contra la línia de Comorera. Aquests darrers obtingueren el compromís que el PCE no absorbiria al PSUC i, allò que era més important, reconeixien el PSUC com l'únic partit de la IC a Catalunya. Però aquestes concessions no havien estat gratuïtes. Comorera i els seus seguidors havien hagut d'acceptar la intensificació de les relacions entre el PSUC i PCE. El mecanisme utilitzat fou la consolidació d'una única línia política per a tots dos partits, l'organització del treball dels seus militants en comú i assegurar que era inviable la penetració del partit català en la direcció del PCE.

Tanmateix, tots aquests acords no solucionaren les tensions entre ambdós partits. Les divergències d'opinió augmentaren entre juliol i setembre de 1938. L'enfrontament es traslladà a camps tan amplis com l'evolució de la guerra o la rereguarda, la coordinació dels òrgans de direcció dels dos partits, la intensificació de les relacions del PSUC amb el PCE, la persistència del sentiment anticatalanista i la incomprensió de la realitat nacional catalana entre la militància i la direcció del PCE.²⁴

22. Vegeu RGASPI, Fons 495, circumscripció 10 a, cas núm. 227, *Sense títol*, Barcelona, 23 de març de 1938.

23. Consulteu Arxiu Històric del Comitè Central del Partit Comunista d'Espanya (AHCCP-CE), Fons PSUC, Carpeta 19, *Normas para el trabajo común del Partido Comunista de España y el Partido Socialista Unificado de Cataluña*, Barcelona, 18 de juliol de 1938.

24. Vegeu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 12, Cas número 163: *Sense títol*, Barcelona, 4 de juliol de 1938. Còpia dipositada al Comitè Internacional per a la Computerització dels

L'episodi més significatiu en aquest sentit el proporcionà la resposta de Comorera als *Tretze Punts* que Juan Negrín havia exposat l'abril de 1938. La resposta de Comorera s'emmarcà en una dinàmica general crítica envers la figura de l'executiu presidit per Negrín. Comorera no actuà com una bombolla aïllada. La seva reacció formava part de les creixents crítiques que rebia el govern Negrín després de les crisis d'abril i agost de 1938, simbolitzades amb les caigudes de Prieto primer, i dels ministres d'ERC i Acció Nacionalista Basca després. El govern Negrín estava cada vegada més en el punt de mira de la resta de formacions polítiques i sindicals, tant estatals com autonòmiques, la qual cosa li acabà generant una dependència crònica del PCE i, especialment, dels militars membres de la secció espanyola de la IC. El PSUC fou aparentment un dels beneficiats d'aquesta dinàmica, ja que havia passat a formar part del govern estatal després de la crisi d'agost de 1938. Però la seva relació de suport-dependència envers ERC a l'escenari autonòmic català i les seves tensions amb el PCE, el situaren en disposicions de criticar el govern Negrín.²⁵

En aquest marc, el secretari general del PSUC elaborà allò que podríem definir com els *Tretze punts de Comorera*, atesa la resposta que realitzà a la proposta realitzada per Negrín. Comorera criticà el treball del PCE al capdavant del govern de la República, ja que aquest darrer seguia mantenint relacions tibants amb l'executiu català, de les quals en culpà al partit espanyol. Comorera assegurà que el govern de la República continuava amb la seva política centralista i anticatalana, la qual cosa debilitava la presència política i social del PSUC a Catalunya en benefici del PSOE i la CNT. Segons aquest plantejament, el govern estatal seguia menyspreant i ignorant en qüestions de responsabilitat política i militar el conjunt dels partits catalans, i molt especialment el PSUC; i, segon, la Generalitat cada cop més s'anava trobant que les seves competències eren retallades o, fins i tot, suprimides.

En definitiva, Comorera considerà desencertat el programa de Negrín i presentà els seus propis tretze punts, que buscaven potenciar el paper del govern de la Generalitat a Catalunya i donar preeminència al PSUC dins l'aparell estatal republicà a Catalunya. Aquests punts se sintetitzaven en augmentar la presència del quadres militars del PSUC i el PCE dins l'Exèrcit de la República; enfortir l'autoritat del govern de la República en el centre d'Espanya; retornar a la Generalitat el seu prestigi i poder; encarregar al govern català la política de proveïments i distribució a Catalunya, canviar la política de preus, requisos, multes i empresonaments; revisar la política econòmica; augmentar les importacions a Catalunya; potenciar la campanya contra els capitulacionistes; reformar la reorga-

Arxius del Komintern (INCOMKA); RGSAPI, Fons 495, Circumscripció 12, Cas número 163: *Reunión del Comité Ejecutivo del P.S.U.C.*, Barcelona, 2 de setembre de 1938. Còpia dipositada a INCOMKA; i RGASPI, Fons 495, Circumscripció 12, Cas número 163, *Sense títol*, Barcelona, 1 d'agost de 1938. Còpia dipositada a INCOMKA.

25. Consulteu UCELAY, «Cataluña durante la guerra...», 291-292.

nització industrial; potenciar el Front Popular i limitar la capacitat d'acció del PSOE i la CNT; orientar la línia política de Catalunya cap a la línia política del PSUC; intensificar la campanya de creació del partit únic del proletariat espanyol i la unificació sindical; i, finalment, allunyar el PCE de la línia centralista i de les acusacions al PSUC d'adoptar una política capitulacionista.

La tensió entre el PSUC i PCE acabà generant un cert malestar en la direcció de la IC, que acabaria explotant amb un enfrontament entre Minev i Del Barrio. L'afer s'havia iniciat el mes de maig però es perllongà fins a la tardor de 1938.²⁶ L'origen se situà a les files de l'exèrcit de la República, on esclataren seriosos problemes d'organització i funcionament entre Del Barrio i quadres militars del PCE en la defensa de la ciutat de Lleida. Posteriorment, Del Barrio s'adreçà a Negrín per agrair-li l'ascens al càrrec de tinent coronel de l'esmentada unitat militar. Però hi renuncià per una barreja de motius ideològics i sentimentals segons el testimoni del propi del Barrio. Aquesta decisió provocà una gran tempesta entre els delegats de la IC a Espanya, especialment en el cas de Minev. El búlgar ho considerà una prova d'indisciplina i desacatament a l'autoritat del Buró Polític del PCE i del govern de la República i, per extensió, a la IC. La còlera del delegat de l'organisme internacionalista precipità una reunió amb Comorera, Valdés i Del Barrio a Barcelona. Minev decidí expulsar Del Barrio del PCE i, al mateix temps, n'exigí l'expulsió del PSUC, ja que el considerà un element de distorsió i enfrontament en les relacions PSUC-PCE. Però Comorera s'hi negà. El secretari general del partit català valorà les aptituds de Del Barrio com a quadre militar, considerà que era un potencial aliat en la lluita envers el PCE i, també, que en cas d'acceptar la reclamació de Minev s'hauria establert un greu precedent d'intervenció directa en el PSUC per part de delegats de la IC identificats amb el PCE, la qual cosa deslegitimaria la força del sector de Comorera davant la militància i els quadres del PSUC. La reacció de Minev fou exigir a Del Barrio una autocrítica pública durant la propera reunió del Comitè Central del PSUC. La forta personalitat i l'egocentrisme del polític d'origen castellà van fer que aquest darrer es negués a acatar-ho, la qual cosa deixà en peu de guerra el representant de l'organisme internacional. Mentrestant, el propi inculpat i Comorera donaren per acabada la reunió i també la declararen inexistent.

L'episodi s'havia produït en unes dates cabdals per al futur de la política de la IC respecte a la República Espanyola. El Secretariat de l'IKKI, l'altre gran òrgan de direcció de la IC conjuntament amb el Presídium, tenia coll avall la derrota militar republicana des de la primavera de 1938. La percepció en les files de la IC era compartida per la resta d'articulacions del partit-estat soviètic que estaven implicades en la Guerra Civil. La futura desmembració de Txecoslovàquia pels Acords de Munic esdevindria l'evidència més notòria que la República

26. La versió pròpia aportada per Del Barrio es troba a CEHI. Fons Josep del Barrio, Capsa 2 (2), *Relatos. Acontecimientos vividos durante la guerra civil*, Mèxic DF?, sense data; i CEHI. Fons Josep del Barrio, Capsa 3 (1) a V (1), *Carta a Dimitrov*, Mèxic DF?, 20 de febrer de 1943.

no rebria cap tipus de suport diplomàtic i/o militar de darrera hora per part de les potències liberals europees. En aquest marc, el Secretariat del Comitè Executiu de l'organisme internacionalista abordà la situació espanyola el 3 de setembre de 1938.²⁷ El cansament, l'apatia i el desànim envers el present i futur immediat de la República Espanyola eren els denominadors que definien la posició de la IC envers els republicans espanyols. Els Acords de Munic i l'evidència de la inevitable derrota republicana havien generat una desconfiança total en la capacitat d'ajuda de les potències liberals europees occidentals a la República Espanyola. En aquest marc, la IC reclamà la persecució de qualsevol element sospitós de formar part del bloc cinquenacolumnista a la rereguarda republicana i, en segon lloc, exigí la fi de les tensions i discrepàncies entre el PSUC i el PCE, mitjançant l'establiment d'una unitat i línia d'acció comuna, sòlida i efectiva immediatament, la qual cosa hauria d'anar unida a potenciar la unitat sindical i crear un ampli front obrer. La IC percebia la millora de les relacions PSUC-PCE com la passa prèvia per reconduir les relacions entre el govern de la Generalitat i la República.

Però les ordres de Moscou no arribaren a bon port. La primera pedra en el camí de la IC correspongué a la consolidació d'un bloc dins el PSUC contrari a la seva conversió en un partit comunista i favorable a mantenir el caràcter originari com a partit unificat i independent de qualsevol partit espanyol. Miquel Serra Pàmies, juntament amb Manuel Serra i Moret o Agustí Vilella, en foren les seves figures més destacades. De fet, Serra Pàmies acusà obertament el PCE de ser el responsable de tots els mals que afectaven el PSUC. Serra Pàmies assegurà que el partit espanyol havia fomentat i potenciat la incomprensió de la realitat nacional catalana dins del propi PCE i també des del govern de la República. També l'acusà d'haver intentat suprimir l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, així com els canvis socials i econòmics que es realitzaren a Catalunya a partir del 19 de juliol de 1936. En definitiva, Serra Pàmies acusà el PCE d'haver tractat Catalunya com un país conquerit, argumentant que havia confiscat uns tres mil edificis, que exercia el control del transport de forma unilateral i que havia adoptat mesures agrícoles, industrials i jurídiques sense fer cap mena de consulta al govern de la Generalitat. Serra Pàmies també manifestà que el PCE no respectava l'originalitat i idiosincràsia del PSUC en tant que partit unificat i buscava un canvi traumàtic sense tenir present la gènesi amb la qual s'havia vertebrat el partit català. Serra Pàmies esperava que la direcció de la IC ho interpretés com una desviació greu de l'ideari del VII Congrés de l'organisme internacional. Si el PCE no respectava ni comprenia que el PSUC fos la primera passa de la creació del partit únic del proletariat espanyol, com es podria convèncer el PSOE perquè

27. Consulteu ELORZA i BIZCARRONDO, *Queridos camaradas...*, 418-429; PAYNE, *Unión Soviética, comunismo y revolución...* 343-344; SCHAUFF, *La victoria frustrada...*, 156-158; i VIÑAS, *El honor de la República...*, 321-467. Vegeu també RGASPI, Fons 495, Circumscripció 20, Cas número 262, *Resolució*, Moscou, 3 de setembre de 1938.

s'integrés en el procés general espanyol d'unificació obrera i perquè tingués garanties que el PCE respectaria i compartiria la presència i essència socialista en el futur nou partit unificat del proletariat espanyol?²⁸

Les darreres tesis defensades per Serra Pàmies trobaren el suport de l'únic delegat de la IC a Espanya que s'identificava amb la línia de conversió de Comorera. El seu nom, Ernö; el seu cognom, Gerö. L'hongarès deixà constància que el PSUC havia assolit un seguit d'elements favorables als ulls de Moscou, que atribuï al treball de Comorera i els seus seguidors. En primer lloc, l'aplicació de l'autocrítica, com per exemple en la decisió de convocar un nou congrés del PSUC per a la segona meitat de gener de 1939, que hauria de servir per afrontar les mancances de la seva direcció davant la situació general de la Guerra Civil a Catalunya i per definir la línia del partit. En segon lloc, el bon treball en la tasca d'atracció de nova militància, aconseguit gràcies a la professionalitat i la defensa dels principis frontpopulistes. I, finalment, la millora que havia manifestat el Secretariat Comú PSUC-PCE en la seva tasca d'aconseguir una direcció única dels dos partits. No obstant això, Gerö també reconegué que existien algunes hipoteques. En primer lloc, la direcció del PSUC vivia un estat de tensió que no li permetia garantir el control del partit, la qual cosa havia facilitat la presència de grups fraccionals caballeristes i nacionalistes. I, en segon lloc, les relacions entre el partit català i el PCE no passaven per un bon moment, fins al punt de considerar que existia el perill que esclatés una lluita fratricida entre les dues faccions, de la qual en culpà tant al grup de Comorera com al de Togliatti. La solució que proposà fou una reunió del Buró Polític del PCE i el secretari general del PSUC. La proposta semblava força utòpica si tenim present l'estat de les relacions en aquell moment.²⁹

La resta de delegats de la IC a Catalunya transmeteren una versió ben diferent als seus superiors. Reconegueren l'existència de problemes en la relació entre el PSUC i el PCE, però asseguraren que responien a qüestions de simple tàctica política. A partir d'aquí, deixaren planar sobre el sector de Comorera un conjunt d'acusacions considerades abominables per la IC: existència de sentiment separatista dins el PSUC, que podia acabar culminant en una posició capitulacionista envers la guerra i que era el responsable de les crítiques de Serra Pàmies al govern de la República; voluntat de debilitar el govern dirigit per Negrín i la seva política frontpopulista i antifeixista, quan aquest govern tenia el suport incondicional de Moscou; treball fraccional en el partit català, ja que es mantenia el record i una línia de separació entre aquells militants que tenien una procedència comunista i els que la tenien socialista, la qual cosa facilitava la presència d'emboscats trotskistes i socialistes dins el PSUC.

28. Vegeu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 120, Cas número 238, *Resumen de una conversación*, Barcelona, 8 de setembre de 1938.

29. Consulteu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 10a, Cas número 232, *Sense títol*, Barcelona, 19 de novembre de 1938. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI. Caixa 2, Expedient 11. a.

Les crítiques generades pels delegats de la IC tindrien el suport de la direcció del partit espanyol. De fet, el PCE augmentaria la seva pressió sobre Comorera i els seus seguidors mitjançant un treball inquisitorial que consistí en l'elaboració d'un ampli llistat biogràfic i polític dels membres del Comitè Central del PSUC. El material va estar acompanyat per un segon llistat, que recollia més detalladament les suposades mancances ideològiques i personals dels membres de la direcció del PSUC.³⁰ A més a més, el partit català fou acusat de portar a terme una línia política errònia, que afectava negativament les relacions entre el govern de la República i la Generalitat. Ara bé, el PCE reconeixia que havia aconseguit, i estava aconseguint, incrementar la seva influència sobre el PSUC. En primer lloc, perquè havia col·locat dins del partit català a bona part dels militants del PCE refugiats a Catalunya, la qual cosa explicaria la xifra de 75.000 militants que atorgava al partit català. Però això també explicava que el PCE considerés fiable la militància del PSUC (malgrat deixar constància de la negativa presència d'alguns elements caballeristes i nacionalistes) ja que des de la seva òptica eren militants comunistes que volien mantenir relacions amistoses amb el PCE. L'objectiu de les crítiques del PCE no era la militància del PSUC, sinó la direcció, a la qual no consideraven fiable i veien distanciada de l'essència comunista. En segon lloc, el PCE havia aconseguit la unió del Secretariat del PSUC i el PCE (encara que no funcionava a ple rendiment), la qual cosa era considerada un triomf per als interessos del PCE. I, en tercer lloc, el PCE aconsellava a la direcció de la IC la intervenció de Minev sobre les joventuts del PSUC, amb l'objectiu de fer més efectiva la influència i els interessos del PCE sobre l'organització juvenil.³¹

Les darreres accions de la IC a Catalunya

La derrota republicana a la batalla de l'Ebre marcà l'inici de la fi de la intervenció de la IC a Catalunya. El fracàs de l'ofensiva militar republicana a les terres de l'Ebre el novembre de 1938 suposà el cop de mort definitiu per a la Catalunya republicana, en el marc d'una Catalunya republicana derrotada materialment i moralment, amb una allau de refugiats en el seu territori sinònim de desànim i decepció. La direcció de la IC en fou plenament conscient i, com a resultat, ordenà una resistència tan digna com fos possible per tal de dilatar en el temps una derrota militar de la qual n'eren plenament conscients. El desànim, la confusió, el nerviosisme i la desesperació entre les files republicanes catalanes també es traslladà a l'activitat de la IC a Catalunya, de la qual en fou un bon reflex les accions dutes a terme per Togliatti i Minev.

30. Vegeu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 120, Cas número 128, *Características de algunos camaradas del C. C.*, Barcelona, novembre de 1938?

31. Consulteu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 10a, Cas número 232, *Sobre la situación en España*, Barcelona, 19 de novembre de 1938.

Les operacions s'iniciaren amb l'intent dels membres del PSUC identificats amb les propostes de Togliatti i el PCE de celebrar un congrés per restablir la sintonia entre el govern de la República i el partit català i, al mateix temps, substituir Comorera per Pere Aznar en la secretaria general del PSUC. Minev fou el cervell gris de l'operació, secundat per l'aparell directiu del PCE i el sector del partit català identificat amb la línia del PCE. Ara bé, l'oposició frontal del secretari general del PSUC i del seu aliat circumstancial, Serra Pàmies, n'evità l'èxit.³² Posteriorment, Moscou rebé informacions negatives sobre la figura de Comorera. L'ambaixador de la URSS a Espanya, Sergo Martxenko, dugué a terme una entrevista amb Negrín el 10 de desembre de 1938, en la qual manifesta al dirigent espanyol que Comorera manifestava greus símptomes de dependència envers les propostes nacionalistes petitburgeses i antirevolucionàries d'ERC.³³

La reacció del sector favorable a Comorera es materialitzà en l'afer de la revista *Catalunya*, una publicació sota la direcció de Víctor Colomer i que havia de ser la nova revista teòrica. El primer número va ser difós exclusivament entre la direcció del PSUC i els delegats de la IC, sense el vistiplau final de Comorera però sense la seva oposició. Finalment Togliatti n'ordenà la retirada a inicis de gener de 1939, sota l'acusació de recollir idees trotskistes. Aquest afer accentuà les tensions entre detractors i partidaris de Comorera.³⁴ El secretari general del PSUC comunicà a Togliatti la gravetat de la situació militar en què es trobava la Catalunya republicana. Comorera en responsabilitzà la ineficàcia de la gestió militar realitzada pel govern de la República i, molt especialment, pel PCE. L'única alternativa mínimament viable era unir la capacitat i l'esforç de totes les forces catalanes, motiu pel qual el propi Comorera i, per derivació, el govern de la Generalitat, havien d'assumir les competències de defensa que ostentava el govern de la República a Catalunya. Les paraules del secretari general del PSUC no oferien cap mena de dubte: *«Para que esto se pueda hacer con éxito y sin tener que vencer una especie de apatía que se observa sobretudo en el campo hace falta un revulsivo poderoso y éste no puede ser otro, ya te lo he dicho esta mañana y ahora me ratifico en ello, que confiar la defensa de Cataluña a uno de nosotros. Creo que debería ser nombrado Delegado Especial de Guerra para la Defensa de Cataluña, con poderes de Ministro de Defensa Nacional. Opino que con la ayuda del Partido, la adhesión de Companys, mi propio prestigio y características de trabajo, podría extraer de la situación todos los factores positivos y con ello dominar y alejar una catástrofe que sin un*

32. Aquest episodi es troba àmpliament detallat a J. L. MARTÍN RAMOS, *Rojos contra Franco. Historia del PSUC, 1939-1947*, Barcelona, Edhasa, 2002, 13-29.

33. El document original que recollí aquesta entrevista es troba reproduït a R. RADOSH, M. R. HABECK i G. SEVOSTIANOV, *España traicionada. Stalin y la guerra civil*, Barcelona, Planeta, 2002, 582-585.

34. Vegeu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 219, *Sense títol*, Barcelona, 1 de gener de 1939. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI. Caixa 5, Expedient 1. a.

hecho nuevo de este tipo preveo inminente». ³⁵ Togliatti no ho acceptà. Si ho feia, podia ser interpretat com una claudicació davant del govern de la Generalitat i el sector dirigit per Comorera.

La retirada republicana de la capital catalana obrí un nou episodi en la dinàmica que estem comentant. Els seguidors de Togliatti i els de Comorera mantingueren visions contraposades a l'hora d'atribuir-se el mèrit de ser l'última força que defensà Barcelona, així com de valorar el seu grau d'implicació en la defensa de la ciutat. Calia obtenir mèrits als ulls de Moscou per evitar acusacions d'haver mantingut una actitud capitulacionista. I també calia afrontar l'imminent exili, amb la convicció moral i material d'haver lluitat fins a l'últim esforç per la Catalunya republicana. Però els retrets acabarien sent mutus. Del Barrio assegurà que els membres del PSUC sota les seves ordres havien defensat heroicament, fins a l'última gota de sang possible, el territori català que encara quedava sota control republicà. Del Barrio també afirmà que l'esperit de combativitat i sacrifici s'havia reproduït entre els membres del PSUC que defensaren la capital catalana a les ordres de Comorera. Ara bé, no es podia dir el mateix dels organismes i dels representants del govern de la República ni de Togliatti. ³⁶ Luis Cabo Giorla i Wenceslau Colomer rebateren aquestes acusacions i afirmaren que Del Barrio i el seu cos de l'exèrcit havia tingut una actuació qüestionable, allunyada dels valors i actituds que el dirigent català havia manifestat, i que les decisions erràtiques del Comitè Executiu del PSUC havien estat decisives per explicar la caiguda de la capital catalana.

El propi Del Barrio, així com Jordi Benejam, Felip Garcia «Matas» i Antoni Perramon, s'adreçaren al Comitè Executiu del PSUC pocs dies després. Els quatre reclamaren una reunió extraordinària de la direcció del partit. L'objectiu era afrontar la greu situació militar en la qual es trobava Catalunya, readaptar la política i el funcionament del PSUC a les característiques d'un exili que es veia molt proper però de curta durada i, sobretot, afrontar les greus tensions que existien entre el PSUC i el PCE. Els quatre autors asseguraren que les crítiques sobre la caiguda de Barcelona havien generat una situació molt delicada, perquè qüestionaven la línia política del PSUC i l'honradesa dels membres de la direcció d'aquest partit; desprestigiaven els òrgans de direcció del partit català; disminuïen l'autoritat de la direcció del PSUC entre els seus afiliats i entre la població catalana i generaven una atmosfera de derrotisme. L'opinió de Del Barrio, Benejam, Garcia «Matas» i Perramon era que l'única solució possible només podia pivotar al voltant de la IC. L'organisme internacional era percebut com el punt referencial i legitimador, a partir del qual havien de vertebrar-se les relacions entre el PSUC i el PCE. La IC era la gènesi del poder i l'autoritat. Però, de quina

35. RGASPI, Fons 495, Circumscripció 74, Cas número 219, *Sense títol*, Barcelona, 1 de gener de 1939. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI. Caixa 5, Expedient 1. a.

36. Consulteu CEHI, Fons Josep del Barrio, Capsa 2 (2) b II, *Sense títol*, Barcelona, 28 de gener de 1939.

manera havia d'actuar l'organisme internacional? La base proposada eren les disposicions establertes pel Secretariat de la IC el 3 de setembre de 1938, arran de la primera intervenció directa de l'organisme internacional sobre els enfrontaments de les dues línies de conversió.³⁷

Aquesta proposta quedà en una nova declaració d'intencions, sense materialització. La divisió interna en el PSUC continuava. Només quedava un últim acte, Agullana. El darrer episodi de la Catalunya republicana des de l'òptica de la intervenció de la IC es visqué a una petita localitat empordanesa.³⁸ El municipi fronterer d'Agullana fou la seu de la darrera reunió de la direcció del PSUC en territori republicà el 5 de febrer de 1939, convocada amb un doble objectiu: intentar reaccionar davant la greu situació militar de la Catalunya republicana i preparar els mecanismes necessaris per adaptar el partit a les condicions d'exili en cas de la derrota total de Catalunya, així com delimitar el paper del PSUC i les seves funcions com a representant del poble català.

La nova direcció provisional que sorgí d'Agullana presentà equilibri numèric entre els membres de les dues línies de conversió del PSUC. La nova direcció es marcà oficialment tres tasques. En primer lloc, defensar la Catalunya republicana amb tots els mitjans possibles, mobilitzant per al front els millors membres del partit; en segona instància, evacuar el material i els quadres de l'exèrcit amb ordre, en el cas de derrota; i, finalment, garantir la unitat del PSUC com a partit i la seva capacitat d'acció clandestina en una Catalunya controlada per les forces franquistes.

No obstant, la línia de conversió del PSUC encapçalada per Comorera i la dirigida per Togliatti i el PCE utilitzaren aquesta reunió per realitzar un estat de la qüestió sobre l'estat de salut en què es trobaven aquestes dues línies abans d'iniciar l'exili. De totes maneres, allò que ja no està tan clar, ni tan sols a través dels materials disponibles en els fons documentals soviètics, és quin paper jugà la direcció de la IC en aquest afer. Les autoritats internacionalistes s'assabentaren de la celebració de la reunió i potenciaren la presència de Togliatti.³⁹ Tenim constància que Comorera hi estigué present, així com figures amb qui tenia una bona connexió com Serra Pàmies, Víctor Colomer, Josep Muni i Josep Miret. Els seguidors de Togliatti hi estigueren presents mitjançant Ardiaca, Aznar, Pere Canals, Josep Marlés, Dolors Piera i Antonio Mije. Finalment acordaren l'establiment d'una nova direcció provisional del PSUC, integrada per tres membres de cada tendència i per un controvertit Del Barrio que ni tan sols havia estat present a la reunió,

37. Vegeu RGASPI, Fons 495, Circumscripció 10a, Cas número 244, *Al Comité Ejecutivo del P. S. U.*, 3 de febrer de 1939. Còpia dels fons del RGASPI dipositada al CEHI, Caixa 3, Expedient 3. a.

38. Consulteu AHCCPCE, Fons PSUC, Carpeta 20, *Resolución de la reunión del P.S.U. en la Agullana*, Agullana, 5 de febrer de 1939.

39. Vegeu AHCCPCE, Fons PSUC, Carpeta 20, *Informe sobre la actividad del P. S. U. desde su creación hasta la fecha y perspectivas para su trabajo actual inmediato*, París, 22 de març de 1939.

però que rebé el suport de Comorera, fruit de l'equilibri numèric entre partidaris d'ambdues línies i de la presència dels propis caps, Comorera i Togliatti.

L'equilibri quantitatiu no podia amagar una realitat: el sector identificat amb Togliatti podia estar més que satisfet perquè havia assolit un nivell de presència i incidència en el PSUC que era inimaginable el mes de maig de 1937. La direcció de la IC havia tingut coneixement de la reunió d'Agullana i dels seus resultats. Però ara la seva prioritat era organitzar de la millor manera possible la darrera resistència republicana a la zona centre d'Espanya.⁴⁰

La intervenció de la IC en la fase final de la Guerra Civil a Catalunya acabà aquí. La seva trajectòria havia estat complexa, convulsa i, allò que encara era pitjor, decepcionant. La IC havia estat incapaç de tancar aquelles qüestions que ella mateixa havia endegat des del maig de 1937: la necessitat de crear un sòlid i submís cos de comunistes estalinistes catalans i, d'altra banda, superar les tensions i discrepàncies entre el govern de la Generalitat i el govern de la República. De fet, l'augment constant de la tensió entre PSUC i PCE s'havia evidenciat com el punt feble de la tàctica de la IC en favor de les dues vies de conversió, més encara quan fomentà l'articulació d'un col·lectiu oposat al camí comunista que empenia el PSUC a partir de la primavera de 1938 o quan afectà directament l'estructura estatal republicana a través de la resposta dels *Tretze punts de Comorera*. Finalment, la dinàmica viscuda durant la fase final de la Guerra Civil a Catalunya també havia demostrat que hi havia una lògica política que no sempre coincidí amb la voluntat i les ordres procedents de Moscou. L'episodi de la negativa de Comorera, i també de la direcció del PCE, a executar la retirada dels comunistes del govern de la República n'havia estat la prova manifesta. De totes maneres, aquesta actitud crítica i autònoma no era precisament la norma habitual en la dinàmica del PSUC i el PCE respecte a la IC. Ara bé, fou més simbòlica que pràctica, ja que el manteniment dels comunistes en el govern fou resultat d'una decisió vinculada a les relacions internacionals de l'estat soviètic i no pas a les hipotètiques pressions que podia haver generat la reacció de Comorera i la direcció del PCE.⁴¹

40. Consulteu ELORZA i BIZCARRONDO, *Queridos camaradas...*, 431-443; PAYNE, *Unión Soviética, comunismo y revolución...* 355-360; i SCHAUFF, *La victoria frustrada...*, 158-159.

41. La dinàmica dels primers anys de l'exili pot seguir-se a través de J. PUIGSECH, «Obediència i submissió a la Internacional Comunista. Joan Comorera i l'exili comunista català davant la revisió de les causes de la derrota republicana a Catalunya», *Afers. Fulls de recerca i pensament* 53/54, 2006, 267-285; J. PUIGSECH, «Las tensiones de los primeros meses del exilio republicano comunista, febrero-septiembre de 1939», *Alcores. Revista de Historia Contemporánea* 5, 2008, 231-253; i J. PUIGSECH, «EL PSUC, una nueva sección oficial de la Internacional Comunista», *Ayer* 72, 2008, 215-240.